

GATLOPPET I *MEDNYJ VSADNIK* – GRUNDACKORDET I *PETERBURG*

MAGNUS LJUNGGREN

1.

Andrej Belyjs *Peterburg* är en ekokammare. Hela den ryska 1900-talslitteraturen tycks gå igen i romanväven. Ingen enskild föregångare tycks dock så viktig som Puškins poem *Mednyj vsadnik* – som ger hela anslaget till romanen.

Självklart måste Belyj hämta sitt första kapitelns epigraf ur de berömda slutraderna i inledningen till *Mednyj vsadnik* som – efter hyllningen till Peters stolta skapelse – öppnar för stadsartefaktens realinnehåll: de kuvade elementens – och de kuvade medborgarnas – revanschbehov: ”Byla užasnaja pora,/ O nej svežo vospominan’e./ O nej, druž’ja moi, dlja vas/ Načnu svoe povestvovan’e, -/ Pečalen budet moj rasskaz.”¹

Där Puškin så uppenbart gav hemligt uttryck åt 1825 års dekabristuppror avsåg Belyj att gestalta 1905 års ”oktoberrevolution”. Det rör sig om två felslagna protester i en oväderspinad huvudstad med dubbelt ansikte: imperiedrömmen som är byggd på lik. Nevan sjuder och de revolutionära öarna jäser. Puškin hade visat hur de två revolterna speglade varandra – genom att i sin skildring av flodens och Evgenijs tvåfaldiga myteri kontaminera minnena av 1824 års översvämning och 1825 års manifestation på Senatstorget. Belyj utvecklar dubbeltemat, med terrorismen i fokus.

Hos Puškin slutar Evgenijs uppror – med knuten näve framför Falconets staty av stadsgrundaren och undergöraren och de hotfullt utstötta orden ”Užo tebe!” – med att han panikslagen tar till flykten: ”I vdrug stremglav bežat’ pustilsja.” Han tycker sig möta statyns vrede – och den får liv: ”I on po ploščadi pustoj/ Bežit i slyžit za soboj -/ Kak budto groma

¹ A.S. Puškin, *Polnoe sobranie sočinenij v desjati tomach*, t. IV, Moskva-Leningrad 1949, s. 381.

grochotan'e". Vart han än under hela den månbelysta natten flyr undan hör han: "Za nim povsjudu Vsadnik Mednyj/ S tjaželym topotom skakal."² Han har förlorat förnuftet av skräck och hittas så småningom död.

Detta gatlopp undan förföljaren får sin utveckling och fördjupning i Belyjs roman – med kulmen i det sjätte kapitlet. Bombkastaren Aleksandr Dudkin iklär sig Evgenijs roll och kapitalepigrafen hämtas naturligt från de två ovan citerade Puškinraderna om "jakten". Det är Evgenijs gatlopp som är hela *Peterburgs* grundackord.

Hos Belyj tycks den hämnande ryttaren kluven i två: den förbenade senatorn Apollon Ableuchov och statyn. Redan i romanens första kapitel far senatorn fram genom staden i sin vagn, vakande över sina undersåtar. Den annalkande revolutionen skrämmer honom: han vill frysa allt liv till is, binda och fjättra. Peter på hästen bidar ännu sin tid (men iakttas emellanåt, i annan skepnad, på stadens krogar). Dudkin, kommen från öarna med bomben-upprorsredskapet i ett knyte, möter dem båda under dramatiska former, först senatorn i den framrusande karetan i det första kapitlet, så själva statyn i det andra kapitlets slutparti.

Framför Peter tycks revolutionären för ett ögonblick konfronteras med överjordiska insikter. Belyj ställer frågor till statyn i Puškins efterföljd. Sex centrala rader hos skalden - "Kuda ty skačeš', gordyj kon'/ I gde opustiš' ty kopyta?/ O moščnyj vlastelin sud'by! Ne tak li ty nad samoj bezdnoj/ Na vysote, uzdoj železnoj/ Rossiju podnjaj na dybe?"³ – växer ut till halvannan sida i romanen. Vart är Ryssland, hängande över avgrunden, på väg? Flera alternativ ges. Kanske kommer ryttare och häst att – som i den bekanta visionen i Dostoevskijs *Podrostok*⁴ – försvinna upp bland molnen, ut ur historien? Eller skall de sjunka

² Ibid., s. 393-394.

³ Ibid., s. 393.

⁴ F.M. Dostoevskij, *Polnoe sobranie sočinenij v tridcati tomach*, t. 13, Leningrad 1975, s. 113.

ned på flodbotten? Hästen kommer knappast att vara stegrad länge till. Ett historiskt uppbrott är nära förestående. Det lovar ofärd och blodiga kataklysmor – till synes ett nytt fasansfullt tatarok.⁵

Underkapitlet där Dudkin undfår sin vision bär titeln ”Begstvo”. Denna ”flykt” saknar täckning i texten. Uppenbarligen hade Belyj under pågående omarbetning lyft undan Dudkins uppskrämda rusning från statyn och dess uppenbarelser – och glömt eliminera rubriken.⁶

Långt dessförinnan har berättaren, i det första kapitlets slut, trätt in i romanen och gjort gemensam sak med den plågade undersåten, i ett direkt tilltal till fantomstaden: ”Peterburg, Peterburg!/ Osaždajas’ tumanom, i menja ty presledoval prazdnoju mozgovoju igroj: ty – mučitel’ žestokoserdyj; ty – nepokornyj prizrak; ty, byvalo, goda na menja napadal; begal ja na tvoich užasnych prospektach i s razbega vzletal na čugunnyj tot most, načinašijsja s kraja zemnogo, čtob vesti v beskrajnjuju dal’; za Nevoj, v potusvetnoj, zelenoj tam dali – povosstali prizraki ostrovov i domov, obol’sčaja tščetnoj nadeždoju, čto tot kraj est’ dejstvitel’nost’ i čto on – ne vojuščaja beskrajnost’, kotoraja vygonjaet na peterburgskuju ulicu blednyj dym oblakov.”⁷ Det är som om berättaren här alltså återupplever Evgenijs gatlopp. Denna stad är en grym chimär som hemsöker sina inbyggare i nattliga syner och driver dem till vansinne.

I det sjätte kapitlet ses statyn så störta ut på gatorna i det – åter - månbelysta nattmörkret, på väg mot Dudkin. Det sker under ett fruktansvärt dån. Belyj orkestrerar texten med Puškins ljudord – framför allt olika variationer på ”grom” och ”grochot” – och låter ryttaren bullra upp i bombkastarens ödsliga vindsly. Där faller Dudkin – i en rent apokalyptisk upplevelse - till

⁵ A. Belyj, *Peterburg* (red. L. Dolgopolov), Moskva 1981, s. 99-100.

⁶ Se R.V. Ivanov-Razumniks kommentar i just denna anda till besläktade inkonsekvenser i ”K istorii teksta Peterburga” (ur *Veršiny. Aleksandr Blok. Andrej Belyj*, Petrograd 1923) i ”Peterburg” *Belogo/ Belyjs Roman* ”Petersburg”, München 1972, s. 99.

⁷ Belyj, *Peterburg*, s. 55.

hans fötter och tilltalar honom som en ”Mästare”. Han har kommit till klarhet om revolutionens destruktiva essens. Nu är han förlåten. Han väljer att göra gemensam sak med stadsgrundaren som tycks växa ut till ett historisk-nationellt Öde. Ryttaren gjuter sin kokande brons i hans ådror och ger honom kraft att, i det följande näst sista romankapitlet, mörda terrorns anstiftare Lippančenko. Dudkins upprorsvilja är krossad. Sittande i ryttarställning på chefterroristens blodiga lik syns han slutgiltigt, i Evgenijs efterföljd, ha tappat föreståndet.⁸

Peterburg uppvisar två hjältar, den potentielle fadermördaren Nikolaj Ableuchov på fastlandssidan och Dudkin från öarna. Nikolajs bombattentat mot fadern går om intet, han insjuknar i nervfeber men överlever – genom emigration. I romanepilogen återuppstår han i ny gestalt på avstånd från den sjuka staden. Men Dudkin går alltså under. Kvar i Petersburg kan man bara följa Evgenijs exempel. Ryssland föder vansinne. Det fjärde kapitlets Puškinepigra ”Ne daj mne Bog sojti s uma...”⁹ får sin djupa innebörd i romanens mitt: sinnessjukdomen lurar hela tiden i tsarens huvudstad som på en gång hot och mental befrielse.

2.

Det finns en självbiografisk botten i Belyjs roman. Berättarens utrop går – som framgår av Belyjs memoarer – mycket nära hans egen Petersburgserfarenhet i spåren av 1905. Detta är en sammanfattning av symbolismens misslyckande: symbolisterna förklädda till terrorister. Det var som om Belyj själv gick in i *Mednyj vsadnik* under arbetet på *Peterburg*: hans återkommande flyktmetaforik undan ett Ryssland i onskans garn vid tiden för koncipieringen och slutförandet av romanen åren 1910-13 pekar på en identifikation med Evgenijs panikrusning.

⁸ Som ofta påpekats rymmer denna scen ännu ett Puškineko: inför sin utmaning har Evgenij tagit sig före att härma Bronsryttarens pose, sittande grensle över ett av marmorlejonerna vid Nevakajen.

⁹ Dikten hör nära samman med *Mednyj vsadnik* och skrevs till yttermera visso samtidigt, under skaldens vistelse i Boldino i oktober 1833.

I november 1910 framträdde Belyj på Religionsfilosofiska sällskapet i Moskva med ett föredrag på temat ”Tragedija tvorčestva u Dostoevskogo”. Det var på en gång hans kommentar till symbolismens kris och startpunkten för hans roman. Här tolkade han Dostoevskijs verk i ljuset av de stora ryska diktarnas generella strävan efter att integrera konst och liv. Inledningsvis kommenterade han Lev Tolstojs just företagna uppbrott från Jasnaja Poljana i avsikt att äntligen bringa liv och förkunnelse i harmoni. Det var som om Tolstoj med detta hade pekat på en lösning av den skaparkonflikt som Dostoevskij gått under för.¹⁰

Belyj förklarar att Dostoevskij rusade in i döden, mitt i sitt arbete på *Brat'ja Karamazovy*. Den karamazovska materian hade satt skräck i författaren: han ”ubegaet v užase”.¹¹ Som om han alltså vid sitt livsslut hade förvandlats till en ångestfylld Evgenij på flykt. Detta var – i Belyjs ögon - symbolismens egen problematik, med nationella övertoner. Det krävdes ett uppbrott från ett snärjt Ryssland, mot nya livsformer.

Bara några veckor senare, i december 1910, genomförde Belyj sin egen flykthandling – i memoarerna flerfaldigt beskriven som ”begstvo”.¹² Han gjorde det, i sällskap med Asia Turgeneva, i riktning mot främmande kulturer: Tunisien, Egypten och Palestina. Resans höjdpunkt blev upplevelserna i mars 1911 framför Sfinxen i Guizeh utanför Kairo, invid

¹⁰ Tolstoj fick här i föredragsinledningen själv – i en både skrämmande och befriande rörelse - drag av den framrusande Bronsryttaren. Se ”Lev Tolstoj and Peterburg” i min *Twelve Essays on Andrej Belyj's Peterburg*, Göteborg, 2009, s. 104-106.

¹¹ A. Belyj, *Tragedija tvorčestva. Dostoevskij i Tolstoj*, Moskva 1911, s. 31-32.

¹² Se A. Belyj, *Meždu dvuch revoljucij* (red. A. Lavrov), Moskva 1990 (s. 343, 356, 361, 362) – där Belyj vittnar om hur han ”bežal” från sin förankring på Musagetförlaget, hur han under en tid levde med en enda tanke: ”bežat' iz Moskvy”, hur han och Turgeneva enades om den absoluta nödvändigheten av att tillsammans ”bežat' iz opostylevšich mest”, hur Turgeneva därvid förutsåg en ”skandal” i samband med att ”my s nej 'bežim' za granicu”, hur hela hans verk vid denna tid i själva verket föregrep hans ”begstvo” och hur han – till slut - sökte skaka av sig Moskva redan på tredje dagen av sin genomförda ”begstvo”. En viktig faktor i sammanhanget var Anna Minclovas försvinnande några månader tidigare: hon hade som Belyjs introduktör i ockulta världar talat om nödvändigheten av ett uppbrott och så, under oklara omständigheter, realiserat detta. Också här talar Belyj i efterhandsperspektivet – kursiverat - om hennes ”begstvo” (*Vospominanija ob A.A. Bloke* i: A. Belyj, *O Bloke* (red. A. Lavrov), Moskva 1997, s. 361).

pyramiderna. Här fick den framväxande romankonceptionen ytterligare kontur. Stenmassiven han mötte kom att gå igen i *Peterburgs* stadslandskap.

Den väldiga Sfinxen med sina skiftande uttryck tycktes få vissa drag av Ryttnarstatyn. I artikeln ”Egipet” som senare samma år, just inför romanstarten, sammanfattade hans intryck vittnar han om hur Sfinxen fått honom att känna närheten till ”terror” och ”provokation” – romanens blivande tema. Han förmådde – som Dudkin – blicka in i kosmiska sammanhang och kände mänsklighetens skräckslagna flykt genom evolutionen, alltifrån släktets uppkomst: ”my ubegali ot prarodimogo užasa i togda, kogda byli komočkami slizi; dalee ubegali my, stavši podobiem červej, a kogda my stali obez’janami, bezdna legla meždu nami i prarodimym.”¹³ Här finns embryon inte bara till Bronsryttarvisionens kosmiska lyftning i *Peterburg* utan också till Belyjs följande roman *Kotik Letaev*, där han självbiografiskt parallelliserar sin tidiga medvetandeförändring med artens utveckling.

Under det framväxande arbetet på romanen skydde Belyj Moskva. Han beskrev i brev till Blok hur han ”flyr” undan stadscivilisationen – som här i ett brev där också romanskrivandet kommenterades: ”raz v nedelju prichoditsja imet’ delo s gorodom; ugorelye, čerez den’, my brosaemsja v begstvo”. Just detta brev har tydliga knytningar till Dudkins katastrofvision.¹⁴ Så småningom, i april 1912, ”flydde” Belyj med sin partner ut ur Ryssland för andra gången,¹⁵ mot ett möte med (den blivande) antroposofin som kom till stånd i maj, mot en ny

¹³ A. Belyj, ”Egipet”, *Sovremennik* 6, 1912, s. 190.

¹⁴ Här meddelas att romanen fått en preliminär titel, ”Lakirovannaja kareta”, här förutskickas som i Dudkins vision krig och uppgörelser mellan raser. Det är Belyj som avlyssnar ”tidens larm” (brev av den 2 november 1911, A. Belyj/A. Blok, *Perepiska 1903-1919* (red. A. Lavrov), Moskva 2001, s. 416). Också i memoarperspektivet betonar Belyj att han efter varje Moskvabesök hösten 1911 ”ubežal” (Belyj, *Vospominanija ob A.A. Bloke*, s. 374).

¹⁵ Se *ibid.*, s. 375, där Belyj rekapitulerar sitt och Turgenevas förnyade beslut i början av 1912 att ”pri pervoj vozmožnosti ubežat’ zagranicu”.

livsdimension som han hoppades skulle öppna sig för hela nationen – avspeglat i Nikolaj Ableuchovs antydda återfödelse i romanepilogen.

Det är symptomatiskt att Belyj i inledningen av sin memoarfas, då han delvis skrev om sig själv via den nyss döde Blok, framställde dennes kris runt 1912 som en flykt undan en hämnande Ryttare, med hänvisningar till Bloks samtidigt med *Peterburg* framväxande generationspoem *Vozmezdje*. Drag av Petersstatyn hos Puškin flyter härvid – med explicita referenser - samman med den gåtfulla ryttargestalt som förgör trollkarlen i den apokalyptiska slutscenen i Gogol's novell "Strašnaja mest".¹⁶

Det vill alltså verka som om en fundamental passage i *Mednyj vsadnik*, Evgenijs gatlopp, av Belyj gavs en både djupt nationell och personlig innebörd i ett historiskt ryskt ödesögonblick, inför första världskrigets utbrott. Den första svenska översättningen av *Peterburg* (1969) bär Aleksandr Benois berömda framställning av detta gatlopp på sitt omslag; det är en utomordentlig sammanfattning av romanens grundackord.

¹⁶ Se *Vospominanija o Bloke*, s. 417-428.